

INTEGRÁLÓ GONDOLATOK

Bori Imre irodalomtörténetéről

T O L D I É V A

Bori Imrének a jugoszláviai magyar irodalmat bemutató irodalomtörténeti művével nem most találkoztam először, amikor idén megjelent ötödik kiadását szerkesztettem, hanem jóval korábban. Még egyetemista koromban. Akkor az 1968-ban megjelent *A jugoszláviai magyar irodalom története 1918–1945* című könyvét forgattam, valamint az 1982-ben megjelent *A jugoszláviai magyar irodalom rövid történetét*. Akárcsak a többi leendő magyartanár, még akkor is ezekből a könyvekből tanultunk, amikor már régen nem Bori Imre tanította az egyetemen a jugoszláviai magyar irodalom című tantárgyat. És minden bizonnyal ma is a legújabb kiadásból tanulnak az egyetemisták. Hogy mi ennek az oka? Egészen egyszerűen az, hogy nem létezik más összefoglaló irodalomtörténeti tanulmány, amely a mi vidékünk irodalmával a teljesség igényével foglalkozna. Én a könyv képanyagát is fontosnak gondolom. Honnan tudhatnánk meg máshonnan például, hogy hogyan nézett ki a Titanic elsüllyedése kapcsán mostanában ismét az érdeklődés középpontjába kerülő Munk Artúr? És itt láthatják meg sokan először mai íróinkat is.

Amikor 1993-ban, már az én szerkesztésemben megjelent *A jugoszláviai magyar irodalom rövid történetének* újabb kiadása, sokan szóvá tették, hogy hogyan lehet egy négyszáz oldalas könyvet „rövidnek” nevezni. A szerző hősiesen védte ugyan az álláspontját, mondván, hogy a „rövid” jelző nem a könyv hosszára vonatkozik, hanem egy monográfiatípust jelöl, a most megjelent könyv címéből mégis elmaradt a rövid jelző: *A jugoszláviai magyar irodalom története* jelent meg immár, amely irodalmunk komplex képét rajzolja meg. Az írásbeliség első nyomaitól indul el, majd az 1918-ig terjedő időszakot, a két világháború közti kort, végül pedig a második világháború utáni irodalmi törekvéseket elemezi, a szerző a vizsgálódását 1998. augusztus 1-jével zárta.

Bori Imre könyvének a jelentőségét akkor látjuk valójában, hogyha vetünk egy pillantást a jelenkori magyar irodalomtörténet-írássra. Emlékszem, 1993-ban zárult egy pályázat Budapesten, amelyet a szokásosnál nagyobb díjallappal hirdettek meg. A pályázati kiírásban az szerepelt, hogy egy szerző által írt irodalomtörténetet kell benyújtani. A díjat nem osztották ki, mert egyetlen irodalomtörténész sem jelentkezett a pályázatra, senki sem vállalkozott olyan átfogó irodalomtörténet megírására, amely a múltból indul el, és egészen a jelenig sorakoztatja végig a műalkotásokat. A kijelölt zsűrinek tehát nem akadt munkája, megszólaltatták ugyan az elnököt, hogyan történhetett ez, de inkább csodálkozását fejezte ki, és a kérdést inkább megkerülte. Pedig érdemes lenne elgondolkodni azon, hogy Magyarországon miért nem hozzák azóta sem szóba, hogy igény pedig volna, de ki az, aki ki merne állni a nyilvánosság elé, hogy mindent mérlegre tegyen: életműveket, verseket és prózát, kritikusokat és nemzedékeket. Szerzői csoport sem verődik össze, hogy meghaladja a sokat szidott „spenótot”, nyilván mert nincs olyan központ, amely eldöntené, kik alkossanak ilyen munkacsoportot, és nyilván senkinek sem hiányzik egy ilyen rossz emlékü központ. Egyes szerzők irodalomtörténeti jellegű próbálkozásai manapság inkább elméleti jellegűek, egy-egy esztétikai irányzat létjogosultságát hivatottak alátámasztani, melyekben természetesen olyan művek és olyan hivatkozások szerepelnek, melyek az adott irányzatot igazolják. Sztereotipnek számít maga a kérdésfelvetés is: vajon miért nem íródnak hagyományos értelemben vett irodalomtörténetek? Holott egy-egy irodalomban ezek a munkák segítenek az eligazodásban a kutatók számára, akik éppen ezután ismerkednének majd a nyelvvel és az egyetemes magyar irodalommal. És mit találnak a sokáig áhított nagy egység irodalmának térképén, ha évtizedekig nem íródik összefoglaló munka? Egymással hadakozó „városállamokat”, melyek természetesen kizárólag magukról írnak, önmagukat tekintik a legmultikulturálisabbnak, legprogresszívakbannak, leghitelesebbnek, legnagyobb hagyományokkal rendelkezőnek, legmagyarabbnak, legelitebbnek . . . Leginkább le sem írják más városállamok íróinak nevét, nemhogy esetleg elolvasnák vagy elemeznék műveiket. Mert a legértékesebb művek eleve saját céhből származhatnak. Az irodalomtörténész ilyen háttérrel nemigen tehet mást, mint hogy hallgat, mert attól tart, hogy a városállamok számkivetettjévé válhat, vagy vállalja a kihívást, és kívülállóként szemlél jelenségeket, elhallgatásokat és elfogultságokat.

Bori Imre az a kivétel, aki vállalja az irodalomtörténet-írásnak azt a szép és kockázatos hagyományát, hogy nemcsak a múltból értekezik benne, hanem a jelen alkotóit is vizsgálja. Munkája nem csupán leíró, hanem értékelő is, értékítéletei pedig minden esetben a szövegen alapulnak, a szerző szövegelemzést végez, művekből idéz, állításait alátámasztja, amihez a vonatkozó irodalmat is segítséggül hívja. Az élő irodalom „téreképén” helyez el minden

jelenséget, a lezárult életműveket éppúgy, mint a folyamatban lévő alkotói pályákat vagy a most indulókat. Kézikönyve lehet *A jugoszláviai magyar irodalom története* mindenkinek, aki ennek a tájegységnek az irodalmával foglalkozik. Információkat közöl a szerzőkről, életrajzi adatokkal szolgál, szándéka szerint az írók minden művét jegyzi, és ez idáig a legteljesebb bibliográfiája is irodalmunknak.

Bori Imre irodalomtörténetének nagyszabású voltát érzékelteti az is, hogy újraértékeli irodalmi hagyományainkat, méghozzá Szenteleky Kornél gondolataival ellentétesen, amelyek hosszú ideig meghatározták és kisebbségi komplexussal terhelték az itteni irodalomszemléletet. Szenteleky ugyanis úgy gondolta, hogy a mi tájainkon csak a parasztgazda élhet meg, ez a vidék hagyománytalan, alkalmatlan arra, hogy szellemi alkotásokat, kultúrát termeljen ki. Szenteleky nézete minden bizonnyal az ismeretek hiányából ered, s ezt a nemtudást cáfolja Bori Imre, amikor elmondja vidékünk hely- és művelődéstörténetét, és utal arra, hogy már a XI. századból maradt fenn egy nyelvemlék, az aracsi kő szép felirata: „Akik e betűcskéket olvassák, A mindenható Istent kérjék.” Igaz, a felirat még latin nyelvű volt, aminthogy az irodalom is akkoriban vált át latinról magyarra. És sorra veszi azokat, akik erről a tájról indultak el, és váltak a magyar kultúra jeles alkotóivá.

Természetesen Bori Imre könyve elsősorban önértékei, tehát megírásának módja, a benne rejlő adatok pontossága, gazdagsága miatt jelentős. Emellett azonban jelentőségét növeli a tárgy is, amiről beszél: a jugoszláviai magyar irodalom.

Amikor tehát Bori Imre irodalomtörténetéről beszélünk, az irodalom fontosságáról beszélünk, kultúránknak arra a viszonylag ép szegmentumára, amelyben a teljes élet még mindig lehetséges. Mert tudomásul kell vennünk, hogy kultúránk kisebbségi kultúra. Szeretném azt hinni, és szép lenne azt mondani, hogy attól még, hogy valami kisebbségi, nem kevesebb együttal, csak kicsi, hogy pontosan olyan, éppen úgy működik, mint a nagy kultúrák, de ez sajnos, illúzió. Fájdalmasan és végérvényesen elmúltak a hatvanas-hetvenes évek, amikor ebben még hinni lehetett, amikor a jugoszláviai magyar irodalom egy rövid időre az egyetemes magyar irodalom figyelmének előterében állt, amikor az itt élő délszláv népek nyugati nyitottsága következtében az itteni kisebbségi irodalom is viszonylagos nyitottságra tehetett szert. A felszíni máz mögött pedig csak a legkivételesebbek voltak képesek megérezni a létezés tragikumát, egyetlen példaként Domonkos István *Kormányeltörésben* című versét említhetem.

Mostani körülményeink az irodalom és saját helyünk újrafogalmazására készítenek, és ma hangsúlyosabban állítható, mint korábban, hogy az irodalom a kisebbségi kultúrának az a kivételes területe, amely még egészet alkot. Éppen ezért a világban az író a perifériára szorult, nálunk pedig az irodalomnak nagy

a jelentősége. Nagyobb, mint ami az irodalomnak általában, nagyobb, mint a kultúrának általában, mert egyedüliként képes artikulálni helyzetünket. Kultúránk megismerésének forrása irodalmunk megismerése, terjesztése. Ha lemondunk erről az igényről, ha nem ismerjük azokat az alkotókat, akik eredeti szellemi műveket hoznak létre, lemondunk identitásunknak a megőrzéséről is. A kultúra nem ismerésével megkezdődik az elvesztése is, amely az első lépcső az identitásvesztés útján. Ezért kétszeresen fontos szerepe van a könyvnek, és egyáltalán nem mellékes, hogy az itt élő emberek ismerik-e alkotóinkat, vagy sem. A nyelvet is csak akkor lehet megőrizni, ha van mit őrizni, ha van mire emlékezni. Vagy legalábbis így kellene lennie.

Nosztalgiával veszem kézbe Bori Imre könyvét. Benne van a múltunk, a jelenünk, és nem szeretném, ha patetikusán hangoznék, de az olyanoknak, mint én, akik kora ifjúságuktól kezdve a könyvek és a könyvkiadás közelében voltunk, az egész élete is benne van. A kötet ugyanis nemcsak irodalomtörténet, hanem művelődéstörténetként is olvasható. Az írók és műveik bemutatása mellett a néprajz, a szociográfia és a népi önéletírás felé is kitekint, valamint, ami számomra a legfontosabb, folyóirat-történetet tartalmaz, és bemutatja könyvkiadásunk kezdeteit és alakulását, rálátást ad irodalmi életünk egészére. Bori Imre emlékeztet bennünket intézményeink fontosságára, mert hogyha nem alakult volna meg 1957-ben a Forum Könyvkiadó, nyilván nem lett volna miről írnia, vagy legalábbis a gazdagságnak megközelítőleg sem lennének ennyire kézzelfoghatóak a bizonyítékai. Amikor a létbizonytalanságban élünk, és nyomorunk kiváltotta érdekharcaink következtében nem akarjuk tudomásul venni, hogy a könyvkiadás intézményes keretek között nem ugyanaz, mint a falusi művelődési egyesületek esetleges kiadói munkája, és amikor az a társadalom, amelyben élünk, a szimbolikusanál is kevesebb anyagi támogatást nyújt intézményünknek, érdemes odafigyelni Bori Imre szavaira, mert szerinte „irodalomtörténeti értékű és jelentőségű szerepet játszott a múltban is a jugoszláviai magyar irodalomban: alakulástörténetére kiható, karakterét alapvetően befolyásoló és az írói pályákat megszabó volt”.

Bori Imre a monográfiájában mindent megemlít, amiről úgy gondolja, a legcsekélyebb értéke vagy esetleg perspektívája van. Párthovatartozás vagy szimpátia – ezek azok a fogalmak, amelyeket nem ismer, sőt, a saját munkájával vitázó pamfleteket is sztoikusán ismerteti, felülemelkedik a pillanatnyi indulaton. Ezért ezt a könyvet mindannyiunknak el kell olvasnunk, nemcsak egyetemistáknak, és meg kell tanulnunk azt az ismeretanyagot, amelyet tartalmaz. Saját érdekünkben jó lenne meglátnunk benne az irodalmunk gazdagsága fölött érzett örömet, megszívelnünk azt az integráló szemléletet, amely sugárzik belőle. Mint esetleges túlélési stratégiát.